

811.161.2'35
P75

Б. Грінченко.

ТРИ ПИТАННЯ

нашого правопису.

З додатками

професора А. Е. Кримського.

Відбиток з „Рідного Краю“.

Київ.

Електрична друкарня К. Н. Милевського і Ко.

1908.

000000149921

Бібліотека Київського університету ім. Б. Грінченка

РІДНИЙ КРАЙ

часопис тижневий, літературний і громадський,
з місячним додатком

„МОЛОДА УКРАЇНА“

Виходить в Києві, під редакцією О. Косач (Олени Пчілки).

ЦІНА: на рік—4 кар., на півроку—2 кар., на 3 місяці—1 карб.

„МОЛОДА УКРАЇНА“ окреме—2 карб. на рік.

За границю: на рік з додатком „Молода Україна“—6 карб.; на півроку—3 карб.

Рідний край без Молодої України—3 карб. на рік; на півроку—1 карб. 60 коп., на чверть року—85 коп.

Адреса Редакції й контори: Київ, Благовіщенська, № 97.

Українська політична, економічна і літературна газета

РАДА,

яка виходить у Києві щодня, окрім п'ятниць і днів після свят.

Напрямок газети не партійний демократично-поступовий.

РОКОВІ ПЕРЕДПЛАТНИКИ ОДЕРЖАТЬ БЕЗПЛАТНО:

Т. Шевченка „КОБЗАРЬ“

останнього нового повного видання під редакцією В. Доманицького.

Ціна РАДІ з приставкою і пересилкою в Росії:

на рік.	на 11 м.	на 10 м.	на 9 м.	на 8 м.	на 7 м.	на 6 м.	на 5 м.	на 4 м.	на 3 м.	на 2 м.	на 1 м.
6.	5.70	5.20	4.75	4.25	3.75	3.25	2.75	2.25	1.75	1.35	65

За границю: на рік 11 карб., на півроку 5 карб. 50 коп., на 3 міс. 2 карб. 75 коп., на 1 міс. 1 карб.

Адреса редакції і головної контори: у Києві, Велика-Підвальна вул. д. 6., біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

Редактор М. Павловський.

Видавець Є. Чикаленко.

841.161 2 '35

Г 95

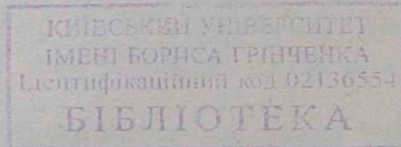
Б. Грінченко.

ТРИ ПИТАННЯ

нашого правопису.

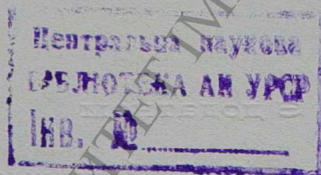
З додатком

професора Я. Е. Кримського.

Київ,
Електрична друкарня В. Н. Милевського і Ко.
1908.

50543

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Яким правописом писатиметься українське письмо, — про це тепер уже не може бути двох думок: це буде так званий „фонетичний“ правопис, що виробився працею українських письменників під час ХІХ віку і найбільше заходом П. Куліша, — через те часом і зветься „кулішівкою“. Тільки склався цей правопис 1856 року (в „Записках о Южной Руси“ Куліша) в першій своїй редакції, — зараз же їм стали писати мало не всі вкраїнські письменники. Хоч року 1876-го його в Росії заборонено було, та це дуже мало змінило думки українських письменних людей про цей правопис, бо тільки заборону ту скасовано, зараз же офіційальний, так званий „ярижний“, правопис покинuto, і тепер на російській Україні нема ні одного періодичного видання, що не вживало б фонетичного вкраїнського правопису, та й книжки пишуться не инакше. В Галичині й на Буковині через деякі місцеві причини правопис цей якийсь час змагався ще зо старим церковно-етимологічним правописом, та згодом і там він подужав і тепер скрізь там уживається в письменстві, в науці і в офіційальних документах.

Така одностайна прихильність до цього правопису серед письменних людей мало не на всьому просторі української землі**) сама вже показує, що

*) Увага. Професор А. Е. Кримський ласкаво згодився переглянути перед друком цю працю і поробив до неї додатки, зазначені далі його іменем. Щиро дякую йому і за перегляд, і за тії додатки. Б. Г.

**) Винятком є тільки нещасний закуток нашого краю — Угорська Україна, де ще й досі панує етимологічний правопис.

він дуже придатний до того, щоб добре виявляти згуки нашої мови, і що він практично-зручний, легенький на вивчання і вживання. Він, цей правопис, виріс органічно й помалу з потреб нашої мови й письменства,—тим то він так добре й пасує до їх. Через те ж і певна тепер уже річ, що саме він, а не який инший, і зостанеться на далі в нашому письменстві.

Та подробиці його далеко ще не всі виробилися й установилися як треба; але ж так буває звичайно з правописом кожної живої мови. Тільки мертві мови можуть мати нерухомий, застиглий правопис; жива ж мова раз-у-раз, хоч і помалу, змінючись, раз-у-раз висуває й нові питання про те, як краще припасувати правопис до всяких подробиць і до нових одмін у мові. Українська літературна мова, як рівняти до інших, ще молода,—через те й питаннів таких у неї може трохи більше, ніж по інших мовах.

От про деякі такі окремі справи в нашому правописі я й хотів би тут поговорити.

Кожен добрий правопис мусить бути поперед усього науковий—добре виявляти згуки в мові і робити це способами, консеквентно проведеними; потім він повинен бути практично-легкий до початкової і дальшої науки мови. Письменство всякої живої мови пишеться не для самого тільки невеличкого гуртка вчених людей,—воно повинно бути для потреби всього того народу, що тією мовою говорить. Значить і правопис мусить бути такий, щоб, зостаючися науковим, він разом з тим був і якомога лекшим до початкової науки і до дальшої науки рідної мови. Бо коли він буде трудний,—трудно буде дітям навчатися читати й писати, трудно буде й далі вивчитися правильно писати

рідною мовою, а через це гальмуватиметься справа народньої просвіти.

У нас українців справа про те, щоб правопис був практично-легкий до науки, має ще більшу вагу, ніж де-інде. Української школи на російській Україні в нас іще нема, ми ще тільки добиваємося її. Коли б наш правопис був би трудний для шкільної науки, то це неминуче пошкодило б справі націоналізації школи: і вчителям, і школярам трудніше було б навчитися його, а через те наука початкова й дальша не була б такою легкою й продуктивною, якою могла б бути з иншим правописом, і в руках у ворогів української школи цей факт був би великим козирем у боротьбі проти цієї школи. Та й хіба з однією тільки школою нам клопіт? Адже ж і інтелігенцію нашу зденаціоналізовану ми мусимо ще навчити вкраїнської мови. І дуже мудрований правопис був би дуже важною перешкодою на цьому поворотному шляху до рідного слова, на шляху, що ми неминуче мусимо пройти. І нам конче треба знайти в правописній справі ту розумну середню стежку, що, пішовши нею, ми й науку рідної мови не утрудняли б, і науковости правопису додержали б.

Взагалі кажучи, наш сьогочасній правопис такий і є; але деякі подробиці, що стали в йому заводитися останніми часами, дуже легко можуть його поспувати в тому небезпешному напрямку, про який тут казано.

От візьмімо хоч справу з літерою *ї*.

Цю літеру вперше заведено в український правопис у Києві, і починає вона вживатися, здається, з першого тому „Записокъ Юго-Западнаго Отдѣла И. Р. Географическаго Общества“ за 1873 рік (див. Приложенія, 10—11); після цього стріваємо її скрізь по виданнях тодішнього київського

гуртка письменників. Вживалася вона там, де вимовляється *йі*, а це в українській мові в середині слів звичайно буває після самозгуків (мої, Україна, гоїти, до неї, отруїти та ин.) і з початку деяких слів (їхати, їсти, їх, їжак та инші). Не можна обійтись без цієї літери *ї*, бо коли б скрізь писати *і*, то була б плутаниця, бо і в середині і з початку слова буває в українській мові і *йі*, і *і*, як от: *їхати* та *їти*: коли б в обох цих словах писати однаково *ї*, то не можна було б розібрати що саме говориться в отакій, напр., фразі: Чоловік *іде* шляхом,—що саме робить чоловік: *іде* чи *їде*? Таким робом літеру *ї* заведено було зовсім доладу і дуже легко розібрати де саме треба її писати.

Але з початку восьмидесятих років у Галичині Желехівський, видаючи свій „Малоруско-німецький словар“, став писати її і після зубних *л, н, д, т, з, с, ц* в тих випадках, де ці звуки перед і чуються зовсім м'яко. Він учив писати так: *у лісі, у ціні, на тілі, дідів, лісів*. Оцю вигадку заведено по книжках у Галичині й на Буковині, а з 1907-го року пробують заводити і в нас. Чи добра ж то вигадка?

Поперед усього: що хочуть зазначити, пишучи *дідів, лісів*, то б то: в одному випадкові *ї*, а в другому *і*? Тільки те, що в складах *ді, лі* зубні співзгуки *д* та *л* вимовляються зовсім м'яко,*) а в складах *ді, сі* чуються тверденько. Іншими словами: не однакою тут виходять *д* та *с*, а самозгук *і* в обох випадках однаковісінський. Через те тому, хто хотів би цю річ зазначити графічно, треба було б зазначити це на літерах *д* та *с*, а літеру *і* зовсім не займати, і правильно фонетично

*) Так саме м'яко, як і в незубних *мі, ві, бі, пі*: в словах *півень* і *дід* згук і однаковісінський.

треба було б написати це так: *дыдів, місів***); а прихильники Желехівського натомість ставляють инший самозгук *і* (*ї*) там, де його, иншого самозгуку, зовсім нема. Таким робом перше, що ми бачимо, це те, що *такий правопис ненауковий і вже через те одно недобрий****).

Звісно, на це мені можуть сказати, що такий саме ненауковий правопис маємо, уживаючи літер *я, е, ю* для обох випадків: і для йотації *а, е, у*, і для зм'якшування попереднього співзгука

Цьому правда, і дехто (напр. М. Драгоманов) пробував запобігти цьому лихові і писав *јама, земля, моју земля, даје, синье*. Та з того, що через традицію вдержано якусь давню (грецько-кирилівську) недобру річ в одному випадкові, не виходить, що треба її нам самим наново заводити ще й у другому. Написання такі, як „*јама*“ та „*земля*“ мають за собою більше як тисячолітню історію, і через те важко зробити в їх реформу, але покинути новітню орфографію „*дід*“ і писати просто „*дід*“—це ще не пізно і це в наших руках.

Це одно, а друге от що. У таких випадках, як „*земля*“, „*сине*“, „*сюди*“ і т. и. згуки *я, н, с* та ин. безперечно зм'якшуються *скрізь* по Україні і через те тую м'яккість конче якось треба зазначити—чи так, як ми це робимо (літерами *я, ю, е*), чи як Драгоманов робив. Що ж до згаданих зубних літер перед *і*, то різниця в вимові їх чується не на всьому просторі української землі, і є такі

**) Зважаючи на те, що літерою *ь* ми зазначаємо зм'якшування в співзгукках. Звичайно, що тоді довелося би писати *півень і т. и.*

***) З наших філологів на Україні російській за і після співзгуків стоїть проф. Кримський, але й він дуже добре почуває всю антинауковість цього *і* в словах типу *дід і додержуючи його, шукає иншого способу графічно відрізнати твердуваті склади ді, ті, сі, ні, лі* од таких самих м'яких складів (див. „Укр. граматику“ проф. А. Крымского, I, 31).

місцевости, де в слові *didiv* обидва *d* вимовлятимуться однаково, се б то однаковісінько м'яко. Таким робом для якоїсь частини нашого народу правопис із двома крапками над *i* буде цілком зайвий, не відповідатиме тому, що справді чується в мові.

Усе це показує, яка плутаниця з оцим *i* після співзгуків, як трудно запевне встановити—де саме його писати, а де—ні. Яке справді може бути тут правило? Пиши так, як вимовляєш? Але ж я вимовляю так, що зм'якшую обидва *d* в слові *didiv*,—то я у всіх тих випадках маю писати *ii*? А хто вимовляє инак, той і після *b*, і після *v*, і після другого *d* (в слові „дідів“) писатиме *i*? Тоді буде два або й три правописи. Значить—на вухо не можна здатися. А чого ж тоді слухатися? Зостається тільки етимологія,—доведеться докопуватися, яка літера стояла в слові в старій нашій (а може й не тільки нашій) мові—*ъ* чи *o*.

Це ж добре письменний чоловік, муштрований на всяких граматах, може так-сяк і докопається, хоч і не до всього, та й буде якось стромляти тее *ii*, раз-у-раз собі самому нагадуючи про його породу; а що ж робити чоловікові, хитрощей граматичних несвідомому? Що робити нещасному школярові народньої школи та й взагалі всякій дитині? Скільки вона мусить намучитися, силкуючися зрозуміти незрозуміле: де саме писати оте кляте *ii*? Чи не буде це гірше, багато разів гірше від усіх проклятої літери *ъ* у московській мові? І ми ото свідомо будемо заводити отаку дитячу каторгу, сушити свіжі маленькі голови правилами, яких і сами доладу не вміємо скласти? Та невже ж нема нічого розумнішого й користнішого за для науки бідолашнім дітям? Чи в їх, а надто в мужицьких дітей, так багато часу, що треба його

сповняти такими делікатесами найтоншого правопису? Що ці делікатеси можуть мати підстави з погляду кабінетних учених,—про те я не сперечаюся, але для діла народньої просвіти, для ширення українського письменства всякі такі штучки тільки *шкодливі*, бо стають на заваді і тій просвіті, і тому ширенню.

Та й яке ж власне добро буде нам, коли заведемо оте *ї* після зубних? Науковости правописові це не надасть, бо самий спосіб цей ненауковий, фонетичної прикмети нашої мови—принаймні для деяких місцевостей—добре не зазначить, бо тут, як ми бачили, є багато різниці в різних місцях нашого краю. То яке ж з того добро?

Кажуть: тоді можна буде розрізняти такі слова, як *ніж* (*но́ж*) і *нїж* (*не́ж*) або *ніс* (*но́с*) і *нїс* (*не́с*). Та невже ми, слухаючи живу мову, тільки через те й розрізняємо їх, що прислухаємося як чоловік вимовив *н*—чи зм'якшено, чи твердо? Ніколи! Ми просто чуємо всю фразу і по цій фразі зараз догадуємося—про що саме говорить розмовник. Так саме, або ще й краще, розберемо ми справу і в написаній фразі, і що ми це дуже добре робимо,—те всякий знає. А тим, хто так боїться за нашу догадливість, я скажу, що й з правописом Желехівського так саме буде багато слів, про які без фрази не скажеш щд воно саме. Ось приклади (не забуваймо, що цей правопис не дозволя писати *ї* після незубних): *бїи*—це *бо́г*, чи *бѣг*? *безірішний*—це *безіро́шний* чи *безіръшний*? Або таке: *діти*—це маленькі люде, чи це кудись подіти? *літа*—це літає птиця, чи літа людські? Досить цих прикладів, щоб побачити, що правопис з *ї* після зубних не дає ніякої поруки, що все вже буде так зазначено, що ні про що буде й догадуватися.

То нащо ж він здався? Тільки на те, щоб мучити їм діти і робити клопіт дорослим?

Є ще одна вигадка в тому галицькому правопису, що дехто намагається тепер у нас завести, і ця вигадка вже просто таки псує, калічить рідну мову величезної більшості українського народу. Я кажу тут про вимагання писати *ся* окремо від глаголів.

З приводу цього д. В. Гнатюк надрукував у LXXX томі „Записок науков. Т—ва ім. Шевченка“ навіть окрему розвідку: „Як писати заіменник *ся* при дієсловах?“ У їй він сказав усе, що тільки можна було сказати в оборону правила—пиши *ся* окремо від глаголів,—через те найкраще буде для діла, коли ми просто переглянемо ті всі доводи д. Гнатюка і подивимось, чи справді можна з ними згодитися.

Спершу д. Гнатюк удається до старих наших пам'яток. Але з їх він робить вивод цілком противний його теорії писання *ся* окремо, бо, як він сам каже, „у всіх давніших пам'ятках пишеться *ся* заіменник *ся* звичайно разом із дієсловами“ (стор. 137) Д. Гнатюк силкується пояснити це тим, що ніби в старовину не відділювали слів як треба, а через те й *ся* не відділяли*); та сам же він суперечить собі, кажучи, що „чим ближше до нас, тим більше розлучувано їх (слова), аж у кінці дійшли

*) Це не так. Єсть багато рукописів, де слова пишуться не щільно, а кожне окремо,—і в них „*ся*“ пишеться вкупі з дієсловом, а не окремо. І що найважливіше: давні писарі, точно пильнуючи букви ь в усіх *тих* випадках, проминають букву ь в дієсловнім закінченню—„*лся*“, відколи ь перестало бути самозвук. Уже й з київського Ізборника великн. Святослава 1073 р. можна бачити, що кияни XI в. не вважали *ся* за окреме слово, бо писарь Ізборника 1073 р. писав: „*наречется*“ (л. 9 б), „*является*“ (л. 9 об., а), „*падется*“ (л. 36 об., а) і т. н. Коли б писарь 1073 р. мав *ся* за самостійне слово, то не викинув би букву ь або ь перед ним. А. Кримський.

до нинішньої правописи“ (137). Але ж і тоді, як ми вже навчилися відділяти слова пишучи, і тоді все ж давні пам'ятки наші не становлять *ся* окремо, і д. Гнатюк міг знайти тільки шість прикладів, де *ся* випадком поставлено окреме, та й приклади ці знайшов він не з тих пізніших часів, коли ми вже навчилися розлучати слова, а тільки з XIV та XV віку. І сам д. Гнатюк каже після цього: „Хоч би хто одначе й більше прикладів вибрав, то *висновків знов із того не можна ніяких зробити*“ (138).

З цими словами можна цілком згодитися. Кільки винятків з правила ніколи, як відомо, не ламають правила, а тільки що підкреслюють його—це одно. А друге, коли б навіть у старих наших писаннях *те* *ся* писалося окремо від глаголів, то це все ж не давало б підстави до того, щоб писати його окреме й тепер. Ми покинули ту книжню, більше або менше мішану мову, якою писали наші предки, за для мови народньої і прийняли в нашій літературі фонетику більшости українського народу; разом з старою книжною мовою покинули ми й старий книжний правопис етимологічний і вживаємо тепер правопис, збудований на зовсім іншому, фонетичному принципі. Через те старі способи писання порестали бути нам обов'язкові, і ми можемо озиратися на старий правопис *тільки в тих випадках, де він не суперечить тому фонетичному принципові, який став основою нашого сьогочасного правопису*. Бо коли б ми робили инакше, то, на підставі нашого старого правопису, ми могли б вимагати, напр., того, щоб замісто *і* писати, як у старовину, *о* та *ъ* (не кінь, а конь, не хліб, а хлѣб) і т. и. Писання ж *ся* окремо безперечно цей фонетичний принцип ламає,—це далі вясниться докладно. Значить,—чи вкупі, чи окремо писалося

ся в старовину, — нам те однаково; але все ж варто зазначити те, що і в старому нашому письменстві нема доводів за правопис, що обороняє д. Гнатюк, а єсть доводи тільки проти його.

Не знайшовши доводів у своєму письменстві, вдається д. Гнатюк до чужих. „Полишається тільки одно, — каже він: — приглянутися, як пишуть слово *ся* інші народи в своїх нових літературах“. (138). Через віщо аналогія від чужих мов, з яких кожна має свою фонетику, свої способи вживання *ся* і свої правописні традиції, може бути для нас доводом, того д. Гнатюк не пояснює і цього не можна зрозуміти. Він обмежується самими слав'янськими мовами і доходить до того виводу, що з усіх слав'янських мов, окрім української, ще тільки в московській *ся* пишеться від глагола окремо; але на цьому він і спиняється і не дає сам собі питання про те: через віщо ж так сталося, що з усіх слав'ян тільки українці та москалі пишуть *ся* вкупі з глаголом? Чи не лежить причина цього факту в самих властивостях тих мов? Це питання д. Гнатюк зовсім обминає, а тим часом у йому вся суть, і відповідь на його знищує всі доводи д. Гнатюка аналогіями від слав'янських мов.

Але через що ж справді з усіх слав'ян тільки українці та москалі пишуть *ся* вкупі з глаголом? Відповідь на це знайдемо ми в оцьому уривкові з „Украинской грамматики“ проф. А. Є. Кримського:

„Отъ возвратныхъ глаголовъ на *ся*, — напр. отъ *крутитися* — мы форму 3-го л. ед. ч. выговариваемъ „*крутыця*“, или (чаще) „*крутыция*“, а пишемъ этимологически: *крутится*“ (сѣ тѣс)... При этомъ, конечно, принимается на видъ и то обстоятельство, что начертаніе *тѣс* (передъ мягкимъ *я*)

иначе и не можетъ быть прочитано, какъ мягкое *и*, и что малорусская фонетика нисколько даже не искажается этимологическимъ воспроизведеніемъ звука *и* буквами *тѣс*.—Въ такомъ случаѣ,—спросить кто нибудь,—не слѣдуетъ-ли намъ довершить этимологизацію этой формы и писать *ся* раздѣльно,—напримѣръ: „крутить *ся*“? такъ вѣдь и пишутъ новѣйшіе галичане.—Нѣтъ, это не возможно. Раздѣльное написание „крутить *ся*“ не есть безвредная этимологія, а есть покушеніе на самый организмъ малорусскаго языка; оно есть уродованіе, калѣченіе и преступное искаженіе дорогого для насъ достоянія. Пока мы пишемъ *тѣся* слитно, мы, хоть пишемъ этимологически, все-жъ не уродуемъ языка, потому что *слитное* начертаніе *тѣс* передъ мягкимъ гласнымъ звукомъ не можетъ быть иначе прочитано, какъ мягкое *и*. Но какъ только мы напишемъ *тѣ* отдѣльно отъ *с* („крутить *ся*“), то мы ужъ воспроизводимъ не одинъ слитный свистящій звукъ *и*, но два раздѣльныхъ звука, самостоятельныхъ другъ отъ друга, отчлененныхъ: одинъ звукъ—зубное *тѣ*, другой звукъ—самостоятельное свистящее *с*. Такъ никто формы 3-го лица не произносить,—и писать отдѣльно „крутить *ся*“ есть варварское уродованіе языка съ одной стороны и антинаучное противофизиологическое кривописаніе съ другой стороны“*).

Такимъ робомъ в українській мові в глаголах *тѣся=иця=ица*, такъ саме, якъ у московській мові в тому самому випадкові *тѣся=ица* (в живій мові „крутиться“=„крутицца“),—от і причина, через що з усіхъ слав'янськихъ мов тільки вкраїнська та московська пишуть і повинні писати *ся* вкупі з глаголомъ.

*) А. Крымскій, Украинская грамматика, Том I, вып. 1, стр. 226—227.

Щоб іще виразніше стала перед читачем ця справа, пехай він собі уявить українську дитину, напр. сільського хлопця, що вчиться читати і має прочитати з одокремленням *ся* слово «крутить *ся*»: він неминуче прочитає його як *два* слова, інакше він не може його прочитати, а через це вимова *ця* уже зникає. А це значить, що той, хто пише *ся* окреме, *перевчає* наш народ по своєму, *заставляє* його вимовляти слова не так, як він їх вимовляє і вимовляв з *діда-прадіда*, а по *новому*.

А коли трапиться такий глагол, що без *ся* не може вживатися (наприклад: *боятися*) і коли дитина побачить розділену орфографію „*боїть ся*“, то й зовсім не зможе зрозуміти цього слова, бо „*боїть*“—це дитині щось ніби китайське. А вже отака галицька орфографія: „*бояти меть ся*“—це китайщина не тільки дитині, а й дорослому нашому інтелігентові, бо замість одного зрозумілого слова око бачить аж трое незрозумілих слів: „*бояти*“, „*меть*“, „*ся*“.

От через віщо цілком правий проф. Кримський, коли каже, що окреме писання *ся* „не есть безвредная этимология, а есть покушение на самый организм малорусского языка; оно есть уродование, калѣчение и преступное искажение дорогого для насъ достоянія“. От через віщо всі прихильники народньої просвіти, а надто народні вчителі ніколи не можуть згодитися на такий ворожий нашій мові правопис і повинні боротися проти його доти, аж поки він зникне.

Єсть іще одно, через що *ся* не можна писати окреме від глаголів. „Малорусское *ся*,—каже проф. Кримський,—єсть неударная энклитика, способная сокращаться послѣ гласныхъ въ неслоговое *сь*: напр. вмѣсто „крутимос*ся*“ всегда можно сказать

„крутимось“. Кто пишець раздѣльно „крутимо ся“, тотъ долженъ писать раздѣльно и „крутимо съ“, а это есть полная орфографическая нелѣпость, которой и галичане не допускають^(*).)

Що це „нелѣпость“,—почуває те й д. Гнатюк і через те згоджується съ писати вкупі з глаголом при окремому ся! Тепер я просив би розказати мені, яке правило я мушу дати дитині, щоб вона зрозуміла—через що „крутимо ся“ треба писати як два слова, а „крутимось“—як одно? Д. Гнатюк хотів би зовсім обминути потребу в такому правилі і через те радить у літературній мові зовсім не вживати скороченої форми съ, хіба що «з виїмком деяких і з гори означених випадків, прим. при part. praes. як: сміючись, розлучаючись і т. д.» (151—152). Через віщо робиться виїмок тільки для цих форм—незрозуміло. Взагалі ж свою неприхильність до съ д. Гнатюк мотивує тим, що „в Австро-Угорщині ні в однім народнім говорі ся не скорочуєть ся, а в яких говорах скорочуєть ся воно в російській Україні, про те не можемо нічого певного сказати задля недостатчі відповідних жерел. В давній нашій літературі ся також не скорочувалося“ (151).

З цим одначе не можна згодитися ані в одному пункті.

Уже галичанин Огоновський у своїй відомій праці „Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache“ (Льв., 1880) зазначив в українській народній мові це скорочення ся на съ: в інфінитиві**) імперативі***) і в praesens*). Не раз показував

*) Крымскій, Украин. грамматика т. I, в. 1, стр. 228.

**) Indessen wird съ häufig zu съ gekürzt, zumal wenn die Infinitivform mehrsilbig ist, wie bú—купитись sich loskaufen. 146.

***) Ausserdem wird es bei Verb. refl. gebraucht, falls съ in съ gekürzt wird: несітесь, берітесь u. s. v. 142.

)) Стор. 140.

на цю форму і д. Михальчук у своїй теж знаній праці: „Нарѣчія, поднарѣчія и говоры Южной Россіи въ связи съ нарѣчіями Галичины“ („Труды“ Чубинського, т. VII, 453). Збірки народніх творів дають величезну силу прикладів скороченої форми сь, та ще й з усяких місцевостей нашої землі. Розгортаю, напр., „Українські приказки“ Номиса, випадково натрапляю на стор. 40, відділ „Лихо“, і нахожу там форм на ся—14, а на сь—11. Беру другий том „Трудовъ“ Чубинського (казки), казка № 2, з Волині (Новградвол. п.) і, нашвидку перебігши її очима, нахожу: ся—11 разів, сь—19; далі казка № 5, з Харьківщини (перші 4 сторінки): ся—18 разів, сь—17;—казка № 6, з Полтавщини (Переясл. пов.): ся—5 разів, сь—16;—казка № 7, з Київщини (Черкаськ. п., перші 4 стор.): ся—3 рази, сь—7 разів; нарешті казка № 78, з Подільської губ. (Литин. пов.): ся—8 і сь—8 разів. Таких прикладів можна було б набирати без кінця, але й сказаного досить, щоб зрозуміти, що ся скорочується на російській Україні не в якихсь „говорах“, а на всьому просторі її. Що до українців австро-угорських, про яких каже д. Гнатюк, ніби в їх зовсім нема цієї форми, то приклади скороченого ся ми знайдемо у збірці „Галицько-руські анекдоти“, що видав сам же д. Гнатюк (Етногр. збірн., т. VI); там з початку вже ми знаходимо: грівсь і засоромились (Львів, стор. 1), урадувались (Дрогобич, 16), захочувались (там же, 30), засміялись (теж, 31) і т. д. Нарешті Огоновський у згаданій своїй праці показує спеціально галицький випадок такого скорочування: в 3-й особі praesens: *ведесь* зам. *ведеса* (ведеться).*)

*) In Galizien wird ть im erwähnten Falle auch vor dem Pronomen reflex. gewöhnlich *abgeworfen*; somit *ведеса* (сье,—се,—сы,—си,—са). Hierbei Kann сьа in сь gekürzt werden, wie *ведесь* 140.

Ця форма є і в народній мові, і дуже поширена в галицьких письменників (ніколи не вживаючись у письменників з України росс.) От, наприклад, без вибору, кільки зразків з Франкової збірки „З вершин і низин“ (2-ге вид.): „Не прийдесть тобі бути“ (15), „уже май починаєсь“ (17), „мов дитя хлюпочесь“ (25), „чуєш, як тріпочесь сверщок“ (24), „А плід его прийметь“ (25), „їм заснути хочесь“ (25). Галицькі письменники скорочують ся в сь навіть *перед* глаголом: „Мені сь кровавить серце“ (Зоря 1888, стор. 133), „рибка в сіті сь мече“ (Зоря 1888, 108), „в мисли сь снує“ (Зоря 1889, 20). Цієї форми скорочування (3-тя особа praesens) на росс. Україні нема,—де ж її взяли галицькі письменники, як не в себе ж? Це всім відомі факти.

Так саме зовсім неправдиве упевнення д. Гнатюка, що „в давній літературі ся також не скорочувалося“. Навпаки: починаючи з пам'ятників XI віку, се б то з найдавніших, які до нас дійшли, ми бачимо сь замість ся. От, у галицьких „Словах Григорія Богослова“ XI віку ми читаємо: „инъ би явилсь“ (л. 21 d; а по-грецьки: ἄλλος ἂν ᾤφθη; по сучасному: „инчий би явивсь“); „сихъ постыдися или убоишь“ (л. 366 а; по сучасному: „сих постидайся чи побійсь!“). Не можна не звернути увагу на спеціальну „малоруськість“ цих написаннів XI віку: по великоруськи могло б бути тільки «явился», «побойся», а до того у великорусів поява «сь» замість „ся“ починається допіро з XIV віку (найстаріший великоруський приклад—в новгородській грамоті 1373 року: „учинилось“). Чимало можна набрати прикладів на сь і в пам'ятках світських,—між инчим у київському і в галицько-волинському літопису: „и не вѣспѣвше ничтоже—воротишась“ (Ипат. сп., ст. 204=1116 рік), „Игорь же нача молитись“ (226=

54509

1144 р.), „они же не дашась имъ“ (237=1146 р.), „они же устремилась на нь яко звѣрье“ (247=1147 р.), „зажгошась свѣчѣ вси въ церкви“ (249=1147 р. і т. и., і т. и.*). А що вже казати про літературу часів козацьких! Там сь замість ся аж кишить. Приміром, у знаного віршовника Климентія:

Пожытечна я ему судылась слобода...

Зачимъ вы панове такпхъ не важтєсь щадѣти**)

...повинуйтєсь и Бога молите...***)

И что схочешъ сотворить велика и мала,
Утрись и запрись, жебъ сичъ и сова не знала****)

Теж і в тих його віршах, що надрукував д. Доманицький у LXXXI томі „Записок наук. Т-ва ім. Шевченка“: поститись (стор. 116), зачипались, воевались (117) і т. д.

А ось приклади з великодної вірші кінця XVIII в.:

Философы, крутопопы набирались страху... Збу-
лась власти... Стала трястись, дума спастись... Дочувсь
Аврам... Такъ ни дверей, ни верей не zostалось...*****)

Усі ці факти не дають ніякої змоги згодити-
тися з д. Гнатюком, ніби скорочення ся в сь єсть
якась місцева річ, що її краще і не заводити до
літературної мови. Навпаки: це з'явище загально-
українське, і наші письменники, що завсїгда ши-
роко вживали де треба цієї форми, робили те ціл-
ком у згоді з народньою мовою і ні в якому разі
вони не можуть послухатися і певне не послуха-
ються поради, що дає їм д. Гнатюк. А де-
які пурісти (див., напр., розвідку І. С. Левицько-

*) Усі вищенаведені приклади з XI—XII в. належать професорові А. Є. Кримському, що ласкаво згодився вибрати їх для цієї статті.

**) Основа, 1861, I, 163.

***) Ibid, 176.

****) Ibid, 185.

*****) Київ. Старина 1882, IV, 169—171.

го-Нечуя) дуже неприхильно позирають на *ся*, коли воно трапляється після самозгуків (боюся, вернися), вважають (хоч і несправедливо) таке *ся* за галицьку вигадку і вимагають, щоб українці не писали, напр., „вернися“, а тільки „вернись“. Це, звісно, вже переборщено в другий бік, але ж добре показує наскільки органічно врослося *сь* в мову східному українцеві.

„Та найважніший аргумент,—каже д. Гнатюк,—який промовляє за віддільним писанем *ся* від дієслова, се—на мою думку—можливість пересування *ся* перед дієслова“. Уривками з старої нашої літератури д. Гнатюк силкується довести що „се загальна проява, а не локальна, закутова“. Ні, в сьогочасній *живій* мові пересувають *ся* поперед глагола тільки в західно-українському діалекті нашої мови; д. Михальчук, узгаданій своїй праці, зазначає територію його так: повіти Подольської губернії: Кам'янець-подольський, частини Ново-ушицького й Проскуровського; Волинської губ.: «мало не весь Владимирський і тонкі смуги біля західної границі з Австрією в повітах Дубенському, Кременецькому й Старокостянтинівському»; в Басарабії—західна смуга хотинського повіту; в Люблинській губ.: повіти Холмський, Грубешівський і частини повітів Красноставського, Замостьського, Томашівського й Яновського; на решті—територія австро-угорських українців.*) Певна річ, що на всьму цьому поросторі живе ніяк не більше як п'ята частина всієї української людности; на всіх же інших величезних просторах нашої землі з їх—найменше— $\frac{4}{5}$ людности *ся* ніколи не становиться поперед глагола. Таким робом для цих $\frac{4}{5}$ нашого народу найважніший аргумент д. Гнатюка не має ніякої ваги,

*) Чубинський, Труды, VII, 501—502.

навпаки: форма з *ся* поперед глаголу буде чужою і навіть (для сільського читача) незрозумілою.

Та що до літературної мови і сам д. Гнатюк не обороняє такого способу: „Вправді,—каже він,—я стою за тим, аби в літературній мові не уживати *ся* перед дієсловом, але знов же, як можна зава-зати його уживати белетристови, особливо коли він переводить народній діялог?» (144).

Та ніхто й не подума цього забороняти, нав-паки: було-б цілком вороже реалізові, коли б автор, подаючи слова галицького селянина, велів йому говорити мовою селянина полтавського або харківського; навіть коли б хто схотів пересувати *ся* поперед глагола і не тільки в белетристиці, то проти цього з принципіального погляду не можна нічого сказати: хай собі на здоров'я пише, коли йому подобається,—вільно читачам або читати, або не читати його писання. Тільки з *практичного* погляду можна цілком згодитися з д. Гнатюком, щоб з цього права користувалися самі белетристи та драматурги в народніх діалогах.

Але як же тоді писати *ся*, коли воно попе-ред глаголу? Ну, та звичайно окреме. Після глаго-лу ми пишемо *ся* вкупі з глаголом через *те*, що у величезної більшості нашого народу *ся* не єсть самостійне слово, а попросту енклітична частинка, що зливається з *ть*, і виходить тоді *цця*; коли ж воно стоїть поперед глаголу, ні з чим не зливається і має більш самостійну роль, се б то, коли во-но не є частинка, а окреме слово, то тоді й писа-ти його треба окремо. Я вже казав, що аналогії від інших мов мало що нам можуть допомогти в цій справі; та коли вже д. Гнатюк наводить при-клади з інших слов'ян про *те*, як совається в їх *ся*, то й я дозволю собі один приклад, а саме нагадаю італійську мову. Там *si* (*ся*), коли воно

стоїть після глаголу, пишеться з їм укупі: *riveder-si*; коли ж поперед глаголу, то окремо: *si rivede*. Чому не могло б і в нас так бути, коли це стоїть у згоді з вимаганнями нашої мови?

Так саме і з тих же причин доведеться писати *ся* окремо і в тих випадках, де воно хоч і не пересунулось поперед глаголу, але все ж виразно відокремилось од *ть* яким иншим словом, як от у тих прикладах з галицьких говорів, що наводить д. Гнатюк: захтіло *му* сі, звір *же* *ся* тут на нього, іло *би* *ся* смачно і т. п. Але складна форма будучого часу з *му* (крутитимуся) повинна писатися як одно слово, бо ця помічна частинка зовсім утратила самотійне значіння і вживається не инакше, як одно ціле з основним глаголом, се б то—в ролі флексії будучого часу; коли ж на Буковині і в деяких говорах у Галичині (Ogonowski, Studien, 147) ще zostалися бліді сліди самотійної ролі цього *му* в тому, що воно пересувається поперед глаголу (*му* казати), і фольклористові або белетристові треба таку форму вжити, то, звісно, він напише її окремо.

Коли д. Гнатюк любить аналогії з чужих мов, то нагадаймо йому романські мови, напр. французьку та італійську, де енклітичні форми глаголу *avoir* чи *avere* (мати), що служуть флексіями до формування будучого часу (се б то так саме, як і в нашій мові, бо наші „казатиму“, „казатимеш“ і т. д. повстали з давнього „казати имашь“, „казати имаша“ і т. д.*), пишуться вкупі з *infinitiv*.

*) В кінці XI та в XII в. наші предки вже скорочували „имамь“ і казали: „казати мамь“ (прим. див. в черніг. Румянец Ліствиці XII в. № 198: „изъдати мать“, л. 198 обор.), а далі (в XIV в.) замінили „мамь“ на „му“, „машь“ на „мешь“ і т. д. та й обернули цей глагол в несамотійне граматичне закінчення, в просту флексію будучого часу. А. Кримський.

tiv'ом: французьке: *parlerai, parleras, parlera* і т. д.—це, як по нашому: казатиму, казатимеш, казатиме; так саме італійське: *parlero, parlerai, parlera* і т. и.

Ще дужче не можна згодитися з д. Гнатюком, коли він забороняє (див. стор. 143—144) вживати в літературній мові частинку *би* (*б*) після *ся*, а рекомендує її вживати тільки так: *іло би ся* замісто нашого *ілося б*: таким вимаганням д. Гнатюк робить кривду $\frac{4}{5}$ нашого народу на користь однієї п'ятої частини.

Який же висновок з усього сказаного можемо зробити?

Для величезної більшости нашого народу писати *ся* окремо від глаголів,—значить калічити живу народню мову; коли ж *ся* пишеться вкупі з глаголом, то такий правопис однаково добрий і для тих, хто вимовляє *щя*, і для тих, хто каже *ся*: кожен може вимовляти його по своєму.

Через те *ся* треба писати завжди вкупі з глаголом там, де воно стоїть зараз після глаголу; коли ж фольклорист чи беллетрист будуть уживати таких діалектичних форм, де *ся* відокремилося від глаголу яким словом (окрім частинки *му, меш, ме* і т. д. в буд. часі) або де воно пересунулось поперед глаголу, то там вони, звісно, не можуть написати *ся* инакше, як тільки окремо від глаголу.

Треба ще сказати про третю вигадку галицького правопису, а саме про такі писання, як от: *не,ве, бю, семя, піря, зїсти**) замісто *н'є, в'є, б'ю, сем'я, з'їсти*. Правопис цей засновано на тій думці, що коли згуки *н, б, м, в, р* в українській мові тверді, то нема потреби якось іще окремо зазначати їх твердість і те, що вони не злучаються з *є, ю, я, ї*:

*) ЛНВ. 1908, III, 449, також „Руска правопись зі словарцем“. (Л. 1904), 62.

і без того люде вимовлятимуть їх одрізнено від тих йотованих згуків. Одначе з таким правописом не можна згодитися ні з наукового погляду, ні з практичного.

Літери *я, є, ю*,—це умовні знаки, якими зазначаються два зовсім неоднакові з'явища: а) йотація після самозгуків або з початку слова: *стояти, єдиний, мою=стойати, єдиний, мойу*; б) з'мякшення співзгуків перед *а, е, у*: *лялька, синє, нюхати=льалька, синє, нухати*; иншими словами: після самозгуків або з початку слова *я, є, ю=йа, йе, йу*; після співзгуків *я, є, ю=ья, ъе, ъу*. Значить і такі написання, як *от сема, пє, вє, бю, піря* ми мусили б читати *семя, вье, пье, бью, піря*, а це суперечить українській фонетиці. За для того, щоб їх так не читати, довелось би завести нове правило, а саме таке: хоча *я, є, ю* після співзгуків і рівні *ья, ъе, ъу*, але після *б, н, м, в, р* вони визначають не зм'якшення, а йотацію, і рівні *йа, йе, йу*. Але таке правило зовсім ламало б той принцип, на якому вже в нас засновано вживання літер *я, є, ю* і вносило б у справу страшенну плутаницю.

От возьмемо згук *р*. По деяких місцевостях він у нас твердий і там вимовляють: *зор'я, р'яд*, але більшість нашого народу таки зм'якшує *р* і вимовляє, не вставляючи йоти після *р*: *зор'я, р'яд*. Коли послухатися галицького правопису і писати *ряд, піря, карюк, матірю*, то скрізь, де *р* зм'якшується і після його йота не вставляється, такий правопис буде плутати читача, бо йому доведеться однакові написання (в обох випадках *р'я, р'ю*) читати не однаково: раз *р'я, р'ю* (ряд, карюк), а вдруге *р'йа, р'йу* (пір'я, матір'ю).

Потім єсть же в нашій мові багато випадків, коли згуки, що зм'якшуються на всьому просторі на-

шої землі (д, з), не зливаються з йотованими я, е, ю. Коли в таких випадках слухатися галицького правопису, то нам доведеться писати однаково подяка (подѣака) і підязати (підѣязати), узятися (узѣатися) і зявитися (зѣавитися) і т. и.

Усе, що сказано тут про я, е, ю, можна приложити і до ї, а надто в тому випадкові, коли це ї вживається і після співзгуків. Тут справа доходить иноді навіть до правописних курйозів; напр. в одному поважному органі довелось побачити таке писання: „зіхати“. Зостається невідомим що це за слово: чи це з'їхати (сѣѣхать), чи зіхати (разѣвять ротъ, зѣвять).

Що до школи, то там такий правопис був би справжнім „камнемъ преткновенія“: і так там буває клопіт з літерами я, е, ю, а то ще довелось би вияснити третю мудрацію з цими літерами, а саме, що деякі згуки треба вимовляти одрізнено від я, е, ю. Це дуже трудна річ для тих, хто вчиться читати, а ще труднішою вона стає через те, що певне ми можемо тут сказати тільки про б, н, м, в,—ці справді від я, е, ю, ї, читатимуться одрізнено; але р? як бути з ним? Адже для полтавця воно може бути м'яким, а для галичанина ні. Що ж ми тут скажемо? А д та з? Яке ми про їх правило дамо, коли не будемо якось зазначати де саме читати окремo від я, е, ю, ї, а де зливати з ними? Тому, хто вчився, чи вчиться граматики; ми ще вимудрували б якесь правило, але що ми скажемо дитині, що ледві подужує механізм читання? Яким способом навчимо ми її читати „бурян“ як „бурѣан“, коли рівночасно вчимо її читати „ряд“ за „рѣад“, а не за „рѣад“? Та чи не краще ж просто зазначити яким знаком усі ті випадки, коли літери ю, я, е визна-чають собою не ъу, ѡа, ѡе, але йотовані ѣу, ѣа, ѣе, що відрубуються од попереднього співзгука, аніж

заморочувати дитині (та й дорослому) голову силою всяких, проміж себе суперечних, правил, які нікого не навчать, а кожного зіб'ють з пантелику?

Усе згадане дає мені змогу сказати, що писання, де не зазначається одрубне читання співзгуків од йотованих самозгуків, не може видержати критики з наукового погляду, вносить силу неконсеквенцій і плутаниці в правопис, калічить тим нашу вимову і утрудняє початкову науку в школі і взагалі науку нашої мови. Через усе це правопис цей треба яко мога швидче і назавжди рішуче одкинути тим, хто його вживає, і ні в якому разі не заводити тому, хто досі не вживав.

Дехто, незадовольнений з такого недоладного правопису, почав уживати в згаданих випадках иншого, став писати: *пье, бью, вье, семья*. Але таке писання може ще гірше калічить нашу мову, ніж галицькі *бю, ню*, у всякому разі воно є грубим гріхом проти української фонетики. Літеру *ь* скрізь і у всіх випадках ми вживаємо на те, щоб показати, що попередній співзгук вимовляється м'ягко і коли ми становимо її після *б, п, м, в*, то тим самим ніби кажемо, що й ці згуки теж треба, читати м'ягко, а тим часом українська мова їх не змя'кшує.

Звісно, той, хто пише „*бье, пье, семья, вье*“, хоче показати, що тут співзгуки *б, п, м, в* читаються одрубно від йоти, то *б* то зостаються твердими; але як же це ми той самий знак (*ь*) будемо вживати для двох, діаметрально супротивних, цілей? Це недоладу і з наукового погляду, а ще більше з практичного. Яким робом учитель буде вияснити своїм школярам, що в одніх випадках *ь* показує, що попередній співзгук зм'якшивсь, а в других—цілком навпаки—зоставсь твердий? Яка плутанина буде од цього в голові в дитини! Без-

перечно, це до того зіб'є дітей з пантелику, що помилки на вживання літери *ь* стануть такими саме частими, як у московській мові помилки на літеру *н*, і робитимуть і учням, і вчителеві стільки ж клопоту.

Та й не тільки це. Адже відомо, що правопис з часом починає впливати на вимову, і через те є всі підстави боятися, що вживання *ь* після *б*, *н*, *м*, *в* може зробити те, що в українців, що добре говорять і вміють вимовляти по московському, ці українські тверді звуки, під вражінням од графіки, почнуть у живій мові м'якшитися не тільки в московській, але і в українській мові, то б то: українська мова калічитиметься.

Таким робом і цей правопис з *ь* перед йотою, яко ненауковий, суперечний нашій фонетиці і шкодливий, ми мусимо яко мога швидче закинути.

Але яким же способом зазначати в таких випадках одрубне читання співзгуків од йоти?

Можно було б розкласти *я*, *ю*, *є*, на *йа*, *йу*, *йе*, і писати *бйе*, *пйу*, *вйе*, *семйа*: цей спосіб був би цілком науковий і до читання таке написання було б дуже легеньке; але з погляду на традиційне вживання в таких випадках *я*, *ю* краще цього не робити (принаймні—поки): дуже вже чудним здаватиметься таке написання сьогочасньому письменному чоловікові, що здавна звик завсігди в таких випадках бачити *я* та *ю*, дуже вже мулятимуть йому очі оті *йа* та *йу*, такі за для його нові й дивні!

Через те, з погляду практичного, краще всім пристати на той спосіб, якого вживає тепер більша частина наших авторів, а саме—становити в таких випадках апострофа.

Знак цей здавна вживався в українській мові: в XVI та XVII в. давні наші письменники най-

частіше писали апостроф замісто проминутої літери *z*: з' сего свѣта, в' Церкви Божей, з' учителѣй і т. и.*); у новому українському письменстві їм взагалі зазначалося випадання згуків (як не було змалку, не буде й д'останку) і так цього знаку треба для нашої мови, що навіть Желехівський не зважився його обминути: пишучи *бю, ню*, він все ж мусив писати: *з'їдати, з'явитися, з'яструбіти, з'ясувати, під'їздити, під'юдити, під'яремний* і т. и. Та й справді—як його обійтися без апострофу в усіх отих і таких випадках? І ніколи ми не виженемо цього давнього знаку з нашого правопису. То чому ж не завести його, як і робить це більша частина наших авторів, у всіх тих випадках, де чути одрубне вимовляння співзгуків від йоти?

Декому не подобається апостроф через те, що в друці та літера, після якої стоїть він, дуже далеко відсунута від тієї, що після неї. Воно трохи нечепурно, то так, але це лихो дочасне: тепер замісто апострофа становлять друкарні здебільшого протинку (кдму: ,),—воно й виходить дуже широко; трохи згодом, як друкуватиметься по українському багато, можна буде досягти, щоб у друкарнях пороблено співзгуків *б, н, м, в, д, з, р* з апострофами при їх,—тоді апостроф буде до літери дуже близько і тієї стежки посеред слова вже не буде.

Таким робом уживати апостроф нам неминуче. І на мою думку—його треба вживати у всіх тих випадках, коли маємо показати, що співзгук одділяється в вимові од йоти, що після його.

Є ще не одно питання нашого правопису, що про його треба було б поміркувати, але тепер оце зараз три розглянуті справи можна вважати за най-

*) Марковскій, Антоній Радивилловскій, южно-русскій проповѣдникъ XVII в., прилож., 21

важніші. Через те я поки що й не займатиму інших.

А що до зачеплених трьох питаннів, то, після всього сказаного, можна, мені здається, сказати так: кожен, хто дбає про те, щоб ширилось наше письменство, щоб народ наш яко мога швидче почав освічуватися рідною мовою, щоб ми яко мога скоріше досягли своїх шкіл,—кожен такий письменний чоловік повинен подбати про те, щоб яко мога швидче зникли з нашого правопису: і після співзгуків, *ся* окреме від глаголів і написання *бю, семья* або *бью, семья*, а замість їх уживалися вписанні ті правила, які показано було тут попереду.

Але—спитають мене,—а як же галичане й буковинці? Адже вони все те (опріче *бю, семья*) уже вживають, то як же це буде?

Не розводючись широко, скажу тільки оце.

У той час, як ми вже писали (з 1856 р.) „фонетикою“ галичане й буковинці вживали надзвичайно недоладного церковно-етимологичного правопису з *н, ђ, ы* та *ѣ*, учили писати їм по всіх школах нижчих, середніх і вищих і так цупко його держалися, що львівська «Просвіта» вживала його ще 1898 р., як уже й по школах почато вчити фонетикою! Тепер вони вже зовсім покинули свою «етимологію» для нашої «фонетики», тільки поробили в її додатки, припасовуючи правопис до своїх місцевих одмін. Та безперечно, що в міру того, як літературна й наукова продукція на Україні російській буде зростати, все більше й більше прикмети загальної літературної української мови ширитимуться на Галичину й Буковину і все менше та менше галичане та буковинці будуть держатися своїх місцевих одмін не тільки в правопису, але і в мові. Галицькі й буковинські автори неминуче до того прийдуть хоч би вже через те,

що їм треба ширшої публіки, ширшого книгарського ринку для своїх книг. Тоді зникнуть і місцеві галицькі правописні одміни. Їх галичане й буковинці покинуть тає саме, як покинули „етимологію“.

Б. Грінченко.

1908.

Додаток до статті Б. Д. Грінченка.

Чи справді важко вивчити правопис з ї?

Я мав нагоду перечитати статтю Б. Д. Грінченка ще в рукописному її оригіналі та й зовсім згоджуюся з його думками, окрім однієї: про написання букви і після зубних. Він каже, що це дуже важка річ, а мені думається, що ані трохи не важка. Вчитель повинен сказати школяреві: „Де ти чуєш чисте і, там і пиши букву ї: кінць, мнякіший, віник, він і т. и. Тільки ж пам'ятай, що в твоїй мові єсть семеро букв (чи звуків), які вимовляються язиком, притуленим до зубів, і звуться зубними: це—д, т, з, с, ц, н, л. Коли маєш писати і після зубних, то перше покажи собі слово та й прислухайся, чи справді чується в твоїм вимовлянні мняке і, чи може твердіше. Коли чуєш мнякість, то пиши ї (прим. „німець“); коли чуєш твердість, пиши і (прим. «ніс»).

Мені здається, що таким способом школяр зовсім легко навчиться писати і і ї. Адже галицькі й буковинські школярі легко навчаються, і ми не чуємо, щоб це була для них така морока, як для російських школярів буква ъ. Коли ж ми не навчимо сільського хлопця одрізняти графічно склад ні од ні, ді од ді і т. и., то він однаково робитиме правописні помилки, бо замість „ніч“, „стіл“,

«волив» (gen. plur.) писатиме „нич“, „стил“, „волив“, або—ярижним правописом—„нычъ“, „стыль“, „воливъ“. Це я з досвіду знаю, бо маю записи од сільських хлопців з отим *ы*, а через те не можу пристати на думку д. Грінченка, буцім одрізняти графічно звук *і* в слові „стіл“ од звука *і* в слові „тіло“—це кабінетний делікатес. Ні, це практична, життєва потреба,—не менча потреба, ніж одрізняти графічно „ряд“ од „бур'ян“.

— Але ж єсть говори, де звук *і* в „стіл“ вимовляється однаковісінько із звуком *і* в слові „тіло“!—каже д. Грінченко:—Нащо ж мають собі сушити мозок тамошні бідні школярі отими правописними делікатесами?

Що робити! без того не перебудемося! такі говори повинні принести жертву для других говорів. Мозок дитини галицької, буковинської або поліщуквої, яка вимовляє слова „ряд“ і „бур'ян“ однаковісінько (себто *рѣад*“ і „бурѣян“), не менче дорогоцінний, ніж мозок усякої инакшої української дитини, але ж д. Грінченко (і я, грішний, разом із ним) вимагаємо, щоб літературний правопис одрізняв вимову „ряд“ (*рѣад*) од вимови „бур'ян“ (*бурѣян*) і щоб бідні галицькі, буковинські і поліські діти сушили свій мозок отими правописними делікатесами.

— Та те ї після зубних не може вважатися за научну графіку!—каже д. Грінченко. Звичайно, що не може. Але конвенціонально, умовно, дя графіка зовсім добра, а в усякім разі ані трохи не гірша од инакших антинаучних конвенціональностей, яких ми тримаємося, пишучи нашою азбукою. Вся грецька азбука, з бідою припасована (чи, як кажуть теслі, „придерта“) до староболгарської мови, а із староболгарської мови придерта до мішаної староруської, а із староруської—до нашої. Користуючись

цією тисячолітньою спадщиною, ми не можемо добути до чистої філологічно-фонетичної науковості, а можемо виробити собі тільки умовно-научну графіку. З цього погляду графіка „тіло“ і „стіл“—нічого собі, нівроку. Що правда, можна б вигадати трохи кращу графіку;—приміром, можна було б писати „тіло“—з однією точкою, а в слові „стіл“—ставити точку під буквою *т*; або, знов, можна було б писати „тіло“ із звичайним *і*, а в слові „стіл“ писати *і* перекинене точкою донизу, се б то „стїл“. Тільки ж, щоб спромогтися на кращу реформу, треба було б скликати всеукраїнський з'їзд письменників. А поки що доводиться триматися отого *ї*, до якого люди вже потроху звикли через газетські (а тепер і через декотрі київські) видання.

[Велико шануючи авторитетне слово проф. А. Є. Кримського, все ж не можу з ним згодитися що до цього пункту і через те мушу сказати тут кілька слів з приводу його уваг. У своїй граматиці (I, 31) він каже про писання *ї* після зубних: „Нельзя не признаться, что этот пунктъ малорускаго правописанія представляетъ собою извѣстныя трудности. Быть можетъ, со временемъ будетъ введенъ болѣе легкій способъ различенія...“ и т. д. Я згожуюся з цими його словами і не можу згодитися з тим, що він каже тут, ніби писання *і* після зубних річ „ані трохи не важка“. Він дає правило для школяра і каже, що, слухаючись його, „школяр зовсім легко навчиться писати *і* і *і*“. Щоб бути певним у цьому, треба було б випробувати це правило на практиці. Я ж, на підставі своєї десятилітньої вчительської практики, можу тільки думати, що для дитини, а надто для школяра нар. школи, таке правило дуже плутане, і діти раз-у-раз будуть на йому помилятися. Прислухатися до таких тонкощей, як різниця між *і* (після зубних) та *ї*, може чоловік вимуштрований на граматиці, а не дитина: що біль-

ше ви будете заставляти її прислухатися, то більше вона буде плутатися, а надто коли ще це буде дитина з такого місця, де, говорячи, і зовсім не розрізняють тих звуків. Правило тут нічого не допоможе: звісно ж, що є багато прекрасних граматичних правил, од яких тільки плачуть діти, але не кращає їх писання. Проф. Кримський каже, що галицькі й буковинські школярі легко того навчаються. Звідки це нам відомо? Щоб сказати це, треба побути в галицькій та буковинській школі, треба роспитати вчителів, треба передивитися школярське писання з багатьох шкіл. Поки цього не зроблено, як ми можемо сказати, що галицькі діти легко того навчаються?

Проф. Кримський каже, що коли не завести і після зубних, то діти будуть робити помилки, плутаючи і та и в таких словах, як ніч, стіл, волів. Мені здається—чи завести його, чи не завести,—все одно вони ці помилки робити будуть; тільки як не заводити і після зубних, то робитимуться тільки ці помилки, а як завести, то робитимуться ще й помилки на і. Слова: „що більше правил, то більше помилок“ у цьому випадкові цілком, на мою думку, справдяться.

На мою оборону дітей з тих місцевостей, де не розрізняється в вимові і після зубних та і (о), проф. Кримський каже, що ми ж силуємо галицьку, чи поліську дитину одрізняти вимову звука в словах *ряд і бур'ян*, то чому ж і тут так не робити. Я скажу більше: ми чернігівця, що вимовляє *кунь, куонь або куїнь*, силуємо своїм правописом вимовляти *кінь*, гуцула, що говорить *кегло*, силуємо читати *тягло*, харківця, що каже *скіко*, примушуємо читати *скільки* і т. д. і т. д.; одно слово: прийнявши в літературній мові вимову одного українського діалекту, ми, як то буває і в кожному письменстві, силуємо до неї всіх тих, хто говорить іншим діалектом нашої мови. Але саме через те, що такого силування, такого примусу і без того багато,—саме через те ми й не

повинні додавати ще нових примусів, заплутувати правопис ще новими деталями, бо, роблячи так, ми можемо нарешті зробити наш правопис негодящим для широких мас.

Звісно, то правда, що всякий правопис може бути тільки умовно-науковим, і коли б писання і після зубних було тільки неконсеквенцією з наукового погляду,—я мовчав би; але це писання шкідливе для ширення нашого письменства, а коли воно до того ще й не наукове,—то мені цього й досить, щоб сказати: що швидче ми його покинемо, то краще. Б. Грінченко].

Розминаючися з д. Грінченком в його погляді на ортографію типа „тіло“, я до краю пристаю на всі його інші думки про галицьку правопись. А вже ж до тих суворо-научних аргументів, які він подає проти відокремлювання *ся*, я додам один аргумент, чисто практичний. А саме, спитаюся я в галичан: «Закордонні земляки! Невже ви *вірите*, що українці російські коли-небудь *згодяться* писати *ся* окремє?!»

Сподіваюся, що поміж галичанами нема таких наївних людей, які б повірили, що українці коли-небудь *згодяться* написати: „він боїть *ся*“, „він боїти меть *ся*“. Тільки той з українців, який геть до краю одкинувся б од живого українського ґрунту, міг би пристати на оті „ортографії“, а для всякого иньшого вкраїнця вони—органічно огидні і дикі. Я ані трохи не вагаюся сказати галичанам в імени всіх українців: На оте ваше „боїти меть *ся*“ ми *ніколи й нізачо* не пристанемо!

Тим часом ваші батьки писали „*ся*“ вкупі з глаголом, дехто поміж вами навіть зараз пише „*ся*“ вкупі. Отже ж це для вас не тяжка річ. А коли так, то для одностійности нашої спільної правописи ми можемо піти за вами, а тільки ви за нами.

ЧЕТВЕРТА ПІСНЯ
БІБЛІОТЕКА АН УРСР

ІНВ. №

Розбіраючи всі ті правописні питання, яких торкнувся д. Гнатюк у своїй статті, д. Грінченко не згадав про один пункт. Д. Гнатюк пише: „Не від річи буде зазначити, що й скорочуване *infiniti*. з *ти* на *ть*... не лежить у характері нашої мови. В народніх діалектах Австро-Угорщини воно не приходить ніде—з виїмком пословачених говорів, де говорять: робіц, ходзіц, скакац і т. д. На скільки ж воно в рос. Україні є самостійним витвором, а не російським напливом, се треба би ще прослідити. В кождім разі належить зазначити, що в старшій нашій літературі воно приходить рідко. В. Шимановський, який присвятив розборові нашої літературної мови спеціальну розвідку (Варш. 1893, ст. 86), наводить такі скорочені форми лише в однім пам'ятнику: „Описанье и оборона събору руского берестейского в року 1596“ (Вільно 1597). Сей твір одначе—се переклад Synodu Brzeskiego П. Скарги, тож ці скорочення можна би брати за польський вплив тим більше, що він проявляється ще і в інших формах». (loc. cit., p. 152).

Праця д. Шимановського, на яку покликається д. Гнатюк, ані трохи не вичерпує матеріялу XVI—XVII в. Навпаки, зробляна вона дуже на швидку руч,—і „Описанье събору 1596 року“ зовсім не стоїть самотньо серед українських літературних пам'ятників XVI—XVII в., в яких трапляється *infiniti*в на *ть*. Приміром, в віршах 1622 р. ректора Київо-брацької школи Кассіана Саковича на похорон гетьмана Сайгайдачного*) «Бы только неволникъ могль мѣтъ высвобоженія» (л. 1), „Слушно о томъ гетманѣ каждый держать

*) Передруковано у Голубева в додатку до I тома „Історії Київської Духовної Академії“ (Київ 1886), ст. 17—40. На ст. 41—46 передруковано прозаїчний додаток К. Саковича до його „Вършъвъ“.

може“ (л. 6), „Волѣль смерть поднѣть“ (л. 7), „Лешѣй стратити животъ, нѣжли неприятелю достатся“ (л. 8), „поймать нѣкому не дали“ (л. 8), „не звать убогого, а нѣ богатого“ (л. 14), „и самъ смерти подлѣгать мушу“ (л. 17), „Мусель бы у Гомера зычитъ розуму“ (л. 18), „быть способнымъ“ (л. 19), „Якъ бы [рыцерь] мѣлъ на свѣтѣ тотъ животъ свой кончитъ“ (26; про тверде закінченне *тъ*, а не *мняке ть*, ми скажемо далі), „добрыхъ миловати, злыхъ карать“ (32) „обжаловать маю“ (34). Те саме *тъ* густо-часто бачимо ми й у прозаїчнім додатку до „Вѣршѣвъ“: пострадать, погасновать, припоминать, придавать, отдавать, звать, брать, оказывать, отслужить не можемъ, платить и нагорожать рачиль, могли быть.—Трохи чи не рівночасно друкувавсь у Києві «Лексіконъ» галичанина Памви Беринди (1627),—і в „Предмові“ ми знаходимо інфінітивні форми на *тъ* (бо в XVII віці флексією *infinitiv*'а могло бути не тільки *мняке ть*, ба й тведе *т*, яке тепер чується тільки в архаїчних говорах): „выда*тъ*, отновит*тъ*, розумет*тъ*, зрозумет*тъ*“.—В студентському панегірікові Петру Могилі („Евхарістіріон“, Київ 1632): „по мови звать ретора“ (**).—У київського проповідника Ант. Радивиловського *infinitiv* кінчається і на *тъ*, і на *тъ*; приміром, в його друкованім „Огородку“ (Київ, 1676) ми зустрічаємо: „засыпа*тъ*“ (413), а в рукописнім оригіналі: „зна*тъ*“ (I, 86), „волѣль главу положит*тъ*“ (II, 65), „слыха*тъ*“ (II, 1453) і инчі; або, знов, у друкованім його „Вѣнцѣ“ (Київ, 1688): „пыта*тъ*“ (319).—Я міг би із наших пам'ятників 17-го віку навести д. Гнатюкові цілу гору всяких виписок з *infinitiv*'ами на *тъ*, та думаю, що буде з нас і того матер'ялу, який уже наведено. Кожен читач легко звідти побачить, що кияни XVII віку,

**) Передруковано у Голубева, ст. 51.

раніш од усяких російських впливів, вживали інфінітивної форми на *ть*.

Та ніяк не можна думати, буцім форма на *ть* повстала в нас тілки в XVI—XVII віці. Ні, це наша стародавня, споконвічна форма,—і вже в найстаріших наших пам'ятниках, які до нас дійшли, себто XI віку, ми бачимо, що наші предки пишуть чи замість *ти*, чи замість супіна на *ть* інфінітивну форму на *ть*. Приміром, у київському Ізборнику великого князя Святослава 1073 року: «сѣстоятьсѣ можетъ» (л. 203 об., б); „Подобае—не вѣлагаєть (чит. „вѣлагать“), нѣ разумѣти“ (л. 203 об., а); „Егда придѣяху иноплемєньници почрѣпаетъ—не придѣаше вода“ (л. 257 б) „И придетъ сѣ славою судитъ живымъ и мрѣтвымъ“ (л. 245 а) і т. п. В київському Ізборнику 1076 р.: „хочетъ сѣтворитъ“ (л. 195 а). В київському „Богословіі І. Дамаскина“ XII в. (Синод. Бібл. № 155): «не могутъ сѣстроитъ» (л. 194 об.); „яко не сѣмѣститъсѣ“ (л. 199 об., а;=не сѣмѣститися). В північній копії XII в. з київської вчительної Євангелії Константина Болгарського (Синод. Бібл. № 163): «приде себє явитъ и научити» (л. 43). У львівських «Пандектах Антіоха» 1307 р., писаних у Володимирі Волинському: «Нѣс[ть] добро—вѣзятъ хлѣбъ чадомъ и поврѣщи псомъ» (л. 156 б); тут очевидячки чистий *infinitiv*, бо про супін не може бути й мови. В волинському Луцькому Євангелію XIV в.: „приидє слышатъ прѣмудрость“ (л. 58). В київ-печерському Чудовському збірникові XIV в. № 20: «придетъ спасать в[сего] мира» (л. 352 б). В київській люстрації 1471 р.: „пять слугъ, а служба ихъ—толко на войну ходитъ“ (вид. в „Архивъ Юго-Зап. Росс.“, часть 7 т. I, ст. 1).—Як бачимо, в Києві та на Волині *infinitiv* на *ть* єсть своя рідна, споконвічна форма, яка з давніх давен любі-

сівько жила в народніх устах поруч з формою на *ти*.

Що ж до стародавніх пам'ятників галицьких та буковинських, то й там ми бачимо інфінітив на *ть* вже й у найстарішому південно-галицькому пам'ятнику—Словах Григорія Богослова XI в.: «достоѣнии слыш^ать» (л. 199 б; по грецьки: ἀξιοῦσι ἀκούειν=ті, що достойні слухати), «вѣруи дръж^ать» (л. 302 а; по грецьки: πιστεύειν ἔχειν). Так саме і в грамотах XV в. буковинських, де мова білше наближається до народньої живої, ніж у грамотах XV в. галицьких. От, у буковинській присяжній грамоті 1400 року читаємо: «не имаєть успоминать, ани жяловати» (=Улян. 11); або в присяжній грамоті 1433 року: «имаємь добрую раду радити, а противу ему некоторымъ врѣменемъ не быть» (=Улян. 36). А в тім, і в тодішніх грамотах галицьких можна надібати форму на *ть*,—приміром в векселі 1458 року із Самбора старости Бучацького: «али имаємь быть», «имаємь заплатитъ по Рожствѣ Христовѣ», «имаєть свои пѣнзии править предъ королемъ, а мы не имаємь ништо молвить» (=Улян. 96).

Про теперішні часи д. Гнатюк каже, буцім сучасні галицько-буковинські говори зовсім не знають інфінітивної форми на *ть*. Це не точно, бо й тепер часом можна почути цю форму в галицько-буковинських говорах. А що вона не є там полонізм, на це ми, окрім історії, маємо довід ще в тім факті, що в декотрих галицьких говорах чується тверде *т*. От, у Бойків кажуть: „хоче кидат“, „хоче любить“ (=українське: «кидати», „любити“; порівн. Огоновського „Studien“, стор. 145).

Звичайно, треба згодитися з д. Гнатюком, що не слід нам цуратися нашої інфінітивної форми

на *ти*. Але хто ж хоче її цуратися? Адже всі ми добре тямимо, що *це* й повинна бути наша нормальна літературна форма, а інфінітивна форма на *ть*—то тільки паралельна, побічна. Не раз, за для ясности стилю, треба буває писати неодмінно *ти*, а не *ть*, щоб на письмі не плутати, прим., 3-ю особу індикативного наклонення «[він] виходить» з інфінітивом „[хоче] виходить“. Тільки ж уважати за чужий інфінітив на *ть*—знов не випадає: адже й *це* наша одвічна форма, яку й галичани любісінько розуміють, а для деяких українських говорів *це* навіть єдина рідна форма, бо закінчення *ти* там призабулося.

Професор А. Кримський.

Видання Київської „ПРОСВІТИ“:

1. Драгоманов М. Про українських козаків, татар та турків. З додатком про життя Драгоманова. Ціна 8 коп.
 2. Земельна справа в Новій Зеландії. Переказала М. З. Ціна 2 коп.
 3. Левицький М. Як рятуватися при наглих випадках та каліцтвах. З малюнками. Ц. 3 к.
 4. Календарь „Просвіти“ на р. 1907. Ц. 15 к. (Випродано).
 5. Загірня М. Як визволилися Північні Американські Штати. З портретом Вашингтона і картою. Ц. 15 к.
 6. Дорошенко Д. Оповідання про Ірландію. Ціна 8 коп.
 7. Загірня М. Страшний ворог. Про горілку. Ц. 5 коп.
 8. Франко Ів. Ліси та пасовиська. Оповід. Ціна 3 коп.
 9. Грінченко Б. Про грім та блискавку. З малюнк. Ц. 4 к.
 10. Капельгородський П. Українці на Кубані. Ціна 5 коп.
 11. Грінченко Б. Братства і просвітна справа на Україні за польського панування до Б. Хмельницького. Ц. 5 к.
 12. Календарь „Просвіти“ на рік 1908. Ціна 25 коп.
 13. Іваницький Б. Як збутись ярів та пісків. Ціна 4 к.
 14. „Веселка“, одривний календарь на р. 1908. Ц. 50 к.
 15. Лункевич В. Сем'я у звірів, птиць, комах, риб та гадів. Переклав П. Є. З малюнками. Ц. 10 к.
 16. Сьогобочній Г. Морські огні. Про маяки. З малюнками. Ціна 5 коп.
 17. Грінченко Б. Про пустині. З малюнками. Ц. 8 к.
 18. Маркович Д. На Вовчому хуторі. Оповід. Ц. 3 к.
 19. Маркович Д. Іван з Буджака. Шматок. Оповід. Ц. 4 к.
 20. Левицький М. Забув. Щастя Пейсаха Лейдермана. Два оповідання. Ц. 4 к.
 21. Корольов В. Як годувати худобу. З малюнками. Ц. 10 коп.
 22. Загірня М. За рідний край. Оповідання про орлеанську дівчину Жанну д'Арк. З малюнками. Ц. 7 к.
-

ВИДАВНИЦТВО

„Український Учитель“

ВИПУСТИЛО ТАКІ КНИЖКИ:

- № 1. **Гр. Шерстюк.** Українська граматика для шкіл. Частина I . . . 20 к.
- „ 2. **С. Черкасенко.** Про небо. Переказ за Фламарионом. Частина I. 20 к.
- „ 3. „ діткам. Казки й вірші . 10 к.
- „ 4. „ Як вродилася пісня Казка 3 к.
- „ 5. „ Убогий Жид. Казка . 2 к.
- „ 6. **З. Топеліус.** Пустун Розбишаченко. Казка. Переклав Б. Грінченко. 3 малюн. . . 2 к.
- „ 7. **Бр. Грім.** Казки. Книжка I. Переклав Гр. Шерстюк . . . 3 к.
- „ 8. **С. Черкасенко.** Граматка. (Букварец), 5 к.
- „ 9. **Ол. Кониський.** Арихметика для українських шкіл . . . 10 к.
- „ 10. **Б. Грінченко.** Про книги. Як їх вигадано друкувати . . . 10 к.
- „ 11. **М. Загірня.** Який був лад в Афинській державі . . . 10 к.
- „ 12. **Світло.** Ілюстрований літературний збірник для дітей. Зредактував і уложив. Гр. Шерстюк . . . 35 к.
на кращому папері . 60 к.
- „ 13. **В. Корольов.** Про людське тіло. 3 малюн. 15 к.
- „ 14. **З. Топеліус.** Казки. Поперекладав Б. Грінченко. 3 малюн. Бурячка . . 8 к.

КРІМ ТОГО НЕЗАБАРОМ МАЮТЬ ВИЙТИ:

С. Черкасенко. Про небо. Частина II.

Гр. Шерстюк. Українська граматика для шкіл. Частина II.

Видавництво випустило серію листовних карток з малюнками Гр. Коваленка.

Книжки Видавництва можна добути по всіх кращих книгарнях на Україні.

Драми й комедії.

Переклад під редакцією Б. Грінченка.

1. ІВСЕН Г. Підпори громадянству. Ком. 4 дії. Пер. М. Загірньої. Дозволена до вистав 16 мая 1907, № 5693. Ц. 30 к.
2. ІВСЕН Г. Ворог народів. Ком. 5 дій. Переклад М. Загірньої. Дозволена до вистав 11 окт. 1907, № 10606. Ц. 30 к.
3. ІВСЕН Г. Примари. Др., 3 дії. Переклад М. Загірньої. Ц. 30 к. Дозв. до вистав 13 нояб. 1907, № 16712.
4. МІРВО О. У золотих кайданах. Ком., 3 дії. Переклад Б. Грінченка. Ц. 35 к. Дозв. до вист. 7 янв. 1908, № 1864.
5. МЕТЕРЛІНК М. Монна Ванна. Др. 3 дії. Переклад М. Загірньої. Ц. 30 к. Дозв. до вист. 18 дек. 1907, № 1865.
6. ЗУДЕРМАН Г. У рідній сем'ї. Др., 4 дії. Переклад М. Загірньої. Ц. 30 к. Дозв. до вист. 20 февр. 1908 № 1987.
7. ІВСЕН Г. Нора. Др., 3 дії. Переклад М. Загірньої. Ц. 30 к. Дозв. до вист. 3 марта 1908, № 2659.
8. ІВСЕН Г. Гедда Габлер. Др., 3 дії. Переклада Н. Грінченка. Ц. 30 к. Дозв. до вист. 3 марта 1908, № 2651.
9. ГАУПТМАН Г. Візник Геншель. Переклад Б. Грінченка. Ц. 30 к. Дозв. до вист. 20 марта 1908, № 3117.
10. ШНІЦЛЕР. Забавки. Драма на 3 дії. Переклад Б. Грінченка. Ціна 30 к.
11. ШІЛЛЕР Ф. Вільгельм Телль. Др. 5 д. Переклад Б. Грінченка. Ц. 30 коп.
12. ІВСЕН Г. Жінка з моря. Др. 5 д. Переклада Н. Грінченка. Ц. 30 коп.

Б. Грінченко. Драми й комедії.

Черн. 1902. Ц. 1. р. 50 к.

1. Ясні зорі. Др. 5 д. Дозв. до вист. 1 мая 1902, № 3654.
2. Нахмарило. Ком. 3 д. Дозв. до вист. тоді ж № 3655.
3. Степовий гість. Др. 5 д. Дозв. до вист. тоді ж № 3656.
4. Серед бурі. Др., 5 дій. Дозв. до вист. тоді ж, № 3657.
5. Арсен Яворенко. Др. 5 дій. Дозв. до вист. по рукопису, без 3-ї дії, під заг. „На громадській роботі“. 16 февраля 1904, № 1780.

Грінченко Б. На новий шлях. Др. 5 дій. Дозв. до вист. 5 юнія 1906, № 5216 („Прав. Вѣстникъ“ 1906, № 141). Ц. 30 коп.

Того ж автора:

Словарь української мови. Визначений премією Академії Наук. Чотирі томи. Вийшли томи I—II (А—Н), томи III та IV друкуються. К. 1908. Ціна за всі томи 7 руб.

Огляд української лексикографії. Льв. 1907. Ц. 30 крейц.

Неосторожность въ важномъ дѣлѣ. По поводу украинской стилистики. К. 1903. Ц. 20 коп.

Старинный малорусскій письменникъ. Ч. 1901. 25 к.

П. А. Кулишъ. Біографич. очеркъ. Ч. 1899. Ц. 25 к.

А. М. Кулишъ. Біографич. очеркъ. Ч. 1901. Ц. 15 к.

Л. И. Глѣбовъ. Біографич. и критич. очеркъ Б. Г. и М. Загірней. Черниг. Ц. 25 коп.

А. Е. Крымскій, какъ укр. писатель. Ц. 25 коп.

Перед широкимъ свѣтомъ. Про книгу й театр на селі. К. 1907. Ц. 1 руб.

Тяжкимъ шляхомъ. Про українську пресу. К. 1907. Ц. 15 коп.

Етнографическіе матеріали (українські, проза й пісні). Три тома. Черн. 1895—1899. Ц. 7 руб.

Изъ устъ народа. Малорусскій фольклоръ. Черн. 1900. Ц. 1 р. 50 к.

Литература украинскаго фольклора. Указатель Черн. 1901. Ц. 1 р. 20 к.

Отзывъ о книгѣ А. Малинки „Сборникъ матеріаловъ по малорусск. фольклору“, составленный по порученію Академіи Наукъ. Сиб. 1907. Ц. 50 к.

Пісня про Дорошенка й Сагайдачного. К. 1908. Ц.

Каталогъ Музея Украинскихъ Древностей В. Тарновскаго. Томъ II. Гравюры, Шевченко, рукописи. Черн. 1903. Ц. 75 коп.

На безпросвѣтномъ пути. Объ украинской школѣ. К. 1907. Ц. 25 коп.

Яка тепер народня школа на Вкраїні. Льв. 1896. Ц. 20 крейц.

Якої нам треба школи. К. 1907. Ц. 4 коп.

Народні вчителі і вкраїнська школа. К. 1906. Ц. 4 коп.

Ціна 15 коп.